

Міністерство освіти і науки України

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Факультет гуманітарних наук

Кафедра культурології

Кваліфікаційна робота

освітній ступінь — бакалавр

на тему: **«РЕЛІГІЙНИЙ ЧИННИК ЯК ПОЛІТИЧНА СТРАТЕГІЯ У
ФОРМУВАННІ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ»**

Виконала: студентка 4-го року навчання,
Спеціальності 034 Культурологія

Мельничук Серафіма Євгеніївна

Керівник Демчук Р. В.
професор, доктор культурології

Рецензент _____

(прізвище та ініціали)

Кваліфікаційна робота захищена

з оцінкою _____

Секретар ЕК _____

« ____ » _____ 20 ____ р.

Київ — 20__

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ІНТЕГРАЦІЯ РЕЛІГІЇ У ПОЛІТИЧНІ НАРАТИВИ	6
1.1 Православ'я і його політичне значення.....	6
1.2 «Русский мир» як концепція та ідеологія.....	9
1.3 Україна і «русский мир».....	13
1.4 Стан церкви перед набуттям Україною державної незалежності (90-ті рр.)...16	
РОЗДІЛ 2. РЕЛІГІЙНА ПОЛІТИКА УКРАЇНСЬКОЇ ВЛАДИ: КОЛІЗІЇ ТА НОВАЦІЇ.....	19
2.1 Перші роки незалежності. Президентство Леоніда Кравчука (1991-1994 роки).....	19
2.2 Президентство Леоніда Кучми (1994-2004 роки).....	23
2.3 Президентство Віктора Ющенка (2005-2010 роки).....	28
2.4 Президентство Віктора Януковича (2010-2014 роки).....	33
2.5 Президентство Петра Порошенка (2014-2019 роки).....	37
ВИСНОВКИ.....	41
БІБЛІОГРАФІЯ.....	43

ВСТУП

Актуальність теми полягає у дослідженні гостро дискусійного релігійного питання незалежної України та стратегії реалізації створення Помісної церкви. У представленій роботі аналізуються чинники впливу і діяння церкви московського патріархату на території України, зокрема взаємовідносини із владою у царині громадського і політичного життя. Діяльність московської церкви в Україні виступає як потенційна небезпека українській суверенній державі, а також її культурному та духовному спадку, яка вплинула на події 2014 року – анексію автономної республіки Крим, освятила війну на Сході, а далі – повномасштабне вторгнення 2022 року. Концепція «русский мир» стала знаковим наративом влади російської федерації, а також і російського православ'я на чолі з патріархом кирилом. Відтак церква росії виконує політичні функції, як на території власної держави, так й в Україні. Українська ситуація релігійного розколу є безпосереднім приводом для обґрунтування важливості мати незалежні церковні інституції, а також підняти питання утримання Церкви ворожої держави на своїх землях. Адже саме завдяки Церкві московського патріархату російська федерація безпосередньо впроваджувала власну ідеологію з планами щодо ліквідації української самостійності – духовної та державної.

Ступінь наукової розробки. Дослідження даного питання було розглянуто у працях таких дослідників і дослідниць: А. Киридон, Ю. Чорноморець, Л. Рощина та І. Тюльченко, В. Карпенко, В. Бокоч, Н. Мизак, О. Ворон, В. Єленський, В. Перевізій, О. Васільєва, І. Яковлєв і В. Реутський, В. Баранівський, А. Колодний. Однак проблематика дослідження питання стосовно існування в Україні церкви московського патріархату, потребує більшої уваги й пильності з огляду на вищенаведену актуальність теми та динаміку соціокультурних процесів.

Об'єктом дослідження є формування соціокультурного простору України на шляху до та у період незалежності.

Предметом дослідження виступає релігійний чинник як політична стратегія взаємодії церковних інституцій у державотворчих процесах.

Мета роботи полягає у дослідженні колізії формування міжцерковних відносин на тлі агресивної політики «руського мира»; доведенні важливості заснування Помісної церкви України задля утвердження й збереження державної незалежності.

Дана мета зумовлює потребу в розв'язанні таких *завдань*:

- дослідити ідеологію «руського мира» і її зв'язок з Україною;
- оцінити становище країни у релігійній сфері до набуття незалежності;
- проаналізувати динаміку релігійної політики президентів України у їхні терміни правління;
- обґрунтувати загрозу діяльності церкви московського патріархату на українських теренах

Хронологічні межі дослідження включають Україну до набуття незалежності (1989-1991 рр.) та незалежну Україну (1991-2019 рр.)

Методологія дослідження. Дослідження побудоване на міждисциплінарному інтегруванні методів культурології, політології та релігієзнавства. Описово-аналітичний та історико-контекстуальний методи у взаємодії надали можливість проаналізувати інтенційність релігійного чинника у державотворенні. Метод міфологічної деконструкції та метод інтерпретації задіяно для дослідження концепції «руського мира». Метод критичного аналізу використано при роботі з російськомовними джерелами, необхідними для всебічного розкриття теми, з огляду на її специфіку. та інтерпретації використано при роботі з російськомовними джерелами. Метод теоретичного узагальнення застосовано для підбиття підсумків дослідження.

Новизна дослідження полягає у комплексному та темпоральному аналізові формування соціокультурного простору незалежної України з простеженням взаємозв'язком релігійного чинника у політичній стратегії держави.

Структура роботи складається зі Вступу, двох розділів, дев'яти підрозділів і Висновку. Список використаної літератури налічує 72 позиції, з них англомовних джерел – 19 найменувань.

РОЗДІЛ 1. ІНТЕГРАЦІЯ РЕЛІГІЇ У ПОЛІТИЧНІ НАРАТИВИ

1.1 Православ'я і його політичне значення

Проголошення акту державної незалежності України 24 серпня 1991 року стало визначною і вирішальною подією не тільки для країни і її громадян, але й для історично-політичного простору – розпад СРСР й утворення незалежних держав на пострадянському просторі, закінчення холодної війни, нові геополітичні блоки, падіння комуністичних режимів й активізація національних рухів. Для України здобуття незалежності стало перемогою, а також початком боротьби – за свободу від імперіалістичних зазіхань, за власну ідентичність і права та свободи українського громадянина. Новоутворена держава зіткнулася з низкою труднощів, як економічна криза, фінансовий і культурний вплив росії, європейська інтеграція, які вплинули на її подальший розвиток. Питання релігії і церкви як важлива частина державотворення також мала вагомий вплив для України та її незалежності від росії, що триває й по сьогодні.

Сфери політичного й церковного життя є взаємозалежним процесом, який виявляється у різних контекстах. Прикладом цього стало наше попереднє дослідження «Релігійне питання в СРСР: способи вирішення на прикладі України» (2024), де було проаналізовано політику радянської влади щодо церкви у різні історичні моменти. Державно-церковні відносини є вагомим чинником, який регулює державну політику, а також впливає на становлення людини у модусі національної ідентичності. Для прикладу візьмемо Грецію, де християнство формує громадянське й політичне життя країни. По-перше, релігія у Греції є зберігачем культурних надбань, що обумовлює національну автентичність, формуючи культурно-соціальне й політичне тло. За твердженням Нікоса Кокосалакіса (1987) такий особливі відносини між державою та Церквою існували ще з часів правління імператора Костянтина.

Автор зазначає про цю культурну особливість, яка належить грецькому суспільству, що нероздільно пов'язано з історичним минулим – античний світ і Візантійська імперія. Звідси специфікою грецького політичного управління полягає у використанні релігії й релігійної культури для політичних цілей (Kokosalakis 1987, 39). Церква не постає керівницею людських життів – вона задовольняє особисту потребу в сакральному, вона виступає моральним регулятором до якого кожен і кожна звертається персонально. На прикладі Греції ми бачимо сильний зв'язок між релігією та етнічністю, чим можна користуватися задля політичних цілей. Отже, релігія разом із сферами політичного й суспільного життя формують незамінний зв'язок взаємодії, де кожна з галузей впливає одна на одну й робить особистий внесок у формуванні суспільства, суспільного життя. Візьмемо до уваги й приклад церкви на росії, де православ'я тісно поєднано з історією та культурою. Церковна і світська культура там є взаємопов'язаними – іконопис, храмова архітектура, літургія. Це певна російська християнська свідомість, яка змішується з ідеями націоналізму, створюючи культурний вакуум. Це світосприйняття формує навколо себе естетику й образ життя, що потім розповсюджується на різні рівні держави – це стає частиною політики і частиною буденного існування разом із мисленням людей. Авжеж події революції й політика СРСР змінили дискурс на богоборництво, однак це не спричинило зникнення релігійних практик. Навпаки, релігійний інтерес тільки посилювався. Дослідник Деніс Дж. Данн (1977) зазначає про різні фактори, які вплинули на таке релігійне дисидентство: протест проти релігійних заборон уряду, боротьба за свободу віри, незгода з системою цінностей партійного уряду. Відродженням православ'я у російській інтерпретації захопилися багато інтелектуалів, які хоч і мали різні політично-ідеологічні приналежності, та виступали за християнську росію (Dunn 1977). Наведеним прикладом може слугувати філософія і діяльність Миколи Бердяєва, який народився під Києвом в Обухові, походив із родини аристократів-землевласників. Після подій Жовтневої революції у 1922 році був висланий закордон й в еміграції він

провів решту свого життя. Отож закордоном він започатковує організацію «російський студентський християнський рух» (РСХД), що мала на меті відновлення церковного життя з наміром розбудови православної культури. Важливою причиною створення руху було об'єднання російського народу на основі спільного вірування. Ідеї, за які виступав М. Бердяєв, було відновити державу через відродження православ'я, адже саме духовна криза й призвела до катастрофи російського народу (Гутнер 2024). Ігор Огурцов у 1964 році був одним із натхненних лідерів антикомуністичного руху, за сприяння якого була створена організація «Всеросійський соціал-християнський союз визволення народу» (закцентуємо увагу, що народ тут мається на увазі російський та все, що вважається ним). Мета організації полягала у порятунку російського народу через відновлення росії завдяки християнству. Учасники групи планували здійснити державний переворот проти комуністичної партії, однак у 1967 році КГБ заарештували активістів. Їхнім завданням було служити національній ідеї російської державності, яка базується на християнських цінностях російської церкви. Як стверджує Філіп Волтерс (1977), програма ВСХСВН має не тільки націоналістичні засади, а й універсалістські – росія зможе об'єднати увесь світ, а православ'я започаткує загальне християнство. В той самий час опір комунізму проводив Володимир Осіпов, який відомий своїми публікаціями у газетах «Віче» і журнал «Земля», де він висловлював свої думки з націоналістично-християнського виховання. Його ідеї будувалися навколо російського патріотизму й ідеального суспільства, яке здатне створити та утримати православ'я. Таким чином ставалося відродження ідеї російської традиції вірування й російської церкви. Аналогічно як російський націоналізм невіддільний від російської церкви, так само він об'єднаний з царським самодержавством. Саме православна церква є підтримкою духовної й патріотичної опори у державі. Різноманітні церковні символи, догми й вчення використовуються владою задля ідеологічної кампанії, що в результаті перетворюється на міцну пропаганду й підставу для шовінізму.

1.2 «Русский мир» як концепція та ідеологія

Російська церква підтримує націоналістичні ідеї, однією з яких є теза про «русский мир» – росія позиціонується як рятівниця усіх народів Русі, а надалі й Заходу. Основа ідеї «русского мира» спирається на єднання російськомовних народів і які мають православне вірування – наприклад, українці й білоруси, а також й інші народи пострадянського простору. У політичних рішеннях росії дана концепція є виправдальним засобом прийнятих зовнішньополітичних і внутрішньополітичних рішень. Адже за «русским миром» росія постає країною захисницею, яка бере на себе місію опікуватися православним народом – як причина й пояснення російської агресії, яка активно підтримується російською церквою. Однією з причин є в образі росії як рятівниці й захисниці православної віри і її народів. Відтак й сама російська православна церква наполягає на суспільному об'єднанні православних народів на підґрунті однієї віри й культури. Ідеологічність концепції «русского мира» зводиться до пропаганди міжкультурної єдності й впливу російської культури як домінантної складової разом із зовнішньополітичною агресією. Зміна політики влади до церкви з ворожого до лояльного ставлення відбулася у 1990-х роках, а також визначним моментом стала політика президента володимира путіна. Концепція «русского мира» є також продовженням іншої ідеї про «велику росію», історія якої триває ще з царських часів. В основі концепції про велику росію лежить також теорія про росію спадкоємницю Римської й Візантійської імперій, тобто москва була наступним Римом. Таке право наступництва розвинуло ідею про росію як берегиню віри від католицизму Західної Європи. Окрім цього, концепція «велика росія» була пов'язана й з територіальними межами, які охоплювала російська імперія, а надалі й радянський союз. Для збереження і єдності цих територій було використано політику зросійщення – поширення російської культури й мови. Та наразі «русский мир» звертається до

спільної культурної спадщини – територіальної, культурної, мовної, релігійної, яка була примусово насадженою протягом багатьох століть. У загальному сенсі саме поняття «русский мир» є широким і конкретно невизначеним терміном, яким можна користуватися для опису, пояснення ситуацій, дій та предметів. Як зазначає філософ Сергій Дацюк, «русский мир» нерідко сприймається через значення православ'я, російської культури та мови, історичну пам'ять. Проте за визначенням дослідника з точки зору цивілізаційної антропології, цивілізацію не тільки мова й історична пам'ять, а спільна мотивація (Українська правда 2014). Адже саме історія росії не є унікальною та автентичною – вона постійно переписувалась та більшість історичних фактів замовчується – як приклад, історія про Київську Русь (Українська правда 2014). Варто уваги й розуміння самого словосполучення «русский мир» з його вживанням, адже тут слово «мир» має двоїсте значення: «мир» як світ і «мир» як стан без війни (англ. «peace»).

З інформаційного порталу «русский мир» ми можемо ознайомитися з тим, як відбулося поширення вживання цього терміну та як розвивалися його значення (Русский мир). 2006 рік знаменується початком офіційного визнання виразу володимиром путіним, адже як говориться на сайті, саме «русский мир» має об'єднати всіх, кому важлива російська мова й культура у межах країни та поза неї. У цій промові путін також закликає аудиторії та всіх громадян якомога більше використовувати термін «русский мир». Хоч на початку це позначення сприймалося саме з лінгвістичної позиції, а також культурної, однак з роками термін почав набувати більших значень. Як теж зазначено на сайті фонду 10 лютого 2007 р. мюнхенська промова путіна змінила, точніше додала розуміння назві у модусі геополітичних інтересів росії. Надалі, путін заручається підтримкою московського патріарха кирила, який залучається до сприяння загального вживання й розуміння про те, що таке «русский мир» – основа його закладена в православному віруванні, чим є об'єднані Україна, білорусь і росія, що також є центром «миру». До цього патріарх кирил додає

про спільність на основі російської мови й культури, що виходить за межі одного етносу, однієї держави.

Ідея про «русский мир» виникла задля підтримки патріотичного духу й виокремлення унікальності та важливості народу росії в історії людства. Дослідник Б. Дубін (2018) визначає це як міфологему «російського шляху», яка була сконструйована як відділення своїх і чужих, що в цьому випадку є росія-Захід. Створення задуму про «особливий шлях» почав формуватися у 1994 році за наказом Б. Єльцина, адже на момент розпаду СРСР соціологічні опитування демонстрували негативне бачення жителів росії щодо свого теперішнього й подальшого майбутнього. Відтак потрібно було розв'язати проблему з політичною невірою й пасивністю населення через формування стратегії розвитку національної думки. Періодом змін стали «нульові» роки на момент правління путіна, який проводив покрокові зміни для стабілізації в країні, був повернутий образ ворога росії – країни Заходу та інші, хто зазіхає на добробут неоімперії. Тобто влада використовувала заходи пропаганди ще з радянських часів, змінюючи контекст з СРСР на росію: країна оточена ворогами й ми маємо захистити себе. Надалі ця міфологема перетворюється не тільки на захист однієї країни (росії), а переходить вже в «русский мир», де мають бути захищені й інші, але схожі на нас. Для розуміння того, хто ж є частиною цього «русского мира» ми звернемося до «Доктрини русского мира» в якій О. Проханов (2016) розкриває значення терміну. Даний автор наводить різні ознаки за якими обумовлюється окреслення поняття, критикуючи та аргументуючи кожне з них. Отож «русский мир» – це: 1) те, що не може зводитися тільки до територій, але й їхнє існування необхідне для розуміння де є «мир»; 2) це не зводиться тільки до географії через територіальні зміни впродовж історичні часи; 3) це не є суто етнічністю, однак існування російського генофонду є ключовим; 4) це не тільки російська мова, але вона є основною; 5) це не пов'язано з релігією, але вона є об'єднавчою частиною цивілізацій; 6) це не встановлюється тільки державою, але вона є опорою для народу росії; 7) це

також не є тільки культурою. Беручи до уваги даний огляд, можна вивести те, що «русский мир» не є одним визначенням, а виступає комплексною структурою. Як вказує Проханов (2016), розуміння поняття «русский мир» потребує саме цивілізаційного підходу. Надалі зазначимо, що важливим елементом «русского мира» є Україна, яка історично нерозривно пов'язана з росією – політична спекуляція, як засіб виправдання дій і рішень уряду. Адже за цивілізаційним підходом осмислення концепту «русский мир», початок розвитку цієї спільноти «русского мира» зароджується за часів становлення Київської Русі. Дослідниця Алла Киридон також окреслює «русский мир» як таку ідеологію, що поєднує в собі елементи панславізму, російського месіанізму, більшовизму, націоналізму тощо (Велика українська енциклопедія 2022). Кожна з цих ідеологій просякнута ідеєю переконання у неповторній унікальності російського народу, який має бути панівним і захищеним від ворогів народу – тих, хто не поділяє такий світогляд й тих, хто «інші» (особливо стосується країн західного світу). Як наслідок, це перетворюється в політику загарбництва та культурно-етнічного пригноблення. Вчена А. Киридон зазначає, що «русский мир» – це не лише про кооперацію російськомовних громадян й про об'єднання тих, для кого Москва є центром як духовним, так і культурним. Детермінантом такої думки стала релігія, а саме політизоване православ'я московського патріархату. Елемент єднання релігії з діяльністю влади є частиною культурної політики задля просування ідеологій і розширення панування наративів неоімперії.

Тож, ми спробували дослідити чим є «русский мир» та якими ідеями він оперує у внутрішній і міжнародній політиці росії. Дану поняття має цивілізаційний зміст і вміщує у собі багато сенсів – від історико-культурних вимірів до геополітичних намірів. «Русский мир» заручається підтримкою церкви московського патріархату, що означає втручання релігії у політику як засіб поширення ідеологій через різноманітні структури, що впливають на людську думку.

1.3 Україна і «русский мир»

Проаналізувавши історію виникнення та зміст ідеї «русского мира», ми можемо переходити до іншого важливого питання: як Україна пов'язана з цим. Основні три фактори, якими аргументує російська сторона у спробі довести відношення України до росії є російська мова, культура (як частина історичної спадщини) й православ'я. Попередньо було згадано про те, що московський патріарх кирило активно підтримує президента росії й заодно концепцію про «русский мир». Сам патріарх неодноразово згадував у своїх промовах про єдність братських народів – росії, білорусії й України – й як важливо оберігати та зміцнювати цей споконвічний зв'язок (такі промови неодноразово здійснювалися на момент закінчення літургій, на офіційному сайті московського патріархату й на засіданнях «Всемирного русского народного собора»). Одна з таких ключових промов патріарха кирила була проаналізована Генадієм Друзенко: 3 листопада 2009 року патріарх дав промову на відкритті III Асамблеї «русского мира», у якій не було жодної згадки богослужбового тексту, однак постійна згадка про важливість «русского мира» – його захист, збереження традиційних цінностей й важливість його існування на міжнародній арені світу (ZN.UA 2009). Цікаво, що дана промова викликала обурення й не згоду в українському просторі. Про це ми дізнаємося зі статті проросійського історика П. Толочко (2011), прихильника ідеї «русского мира», під назвою «“Русский мир” и Украина». У цій роботі автор аргументує про те, чому Україна й українці насправді є частиною «русского мира». До того ж, Толочко розкриває зміст цього поняття, стверджуючи, що «русский» не дорівнює «російський» (рос. «российский»). Тому для призупинення негативних реакцій, він пропонує вживати нейтральний термін «східнослов'янський православний світ» (рос. «восточнославянский православный мир») (Толочко 2011, с. 215). Сергій Сидоренко цитує сентенції патріарха кирила: «росія, білорусь і Україна

– є свята Русь»; «православна церква росії виконує пастирську місію серед народів, які приймають російську духовну та культурну ідентичності як основу національної» – і як зауважує дослідник, що «Без згоди народу України його записують не тільки в «русский мир», а в саме його ядро» (Релігія в Україні 2009). У дійсності, чи може церква використовувати релігійні доктрини задля експансії земель? Тим самим, російська церква освячує та декларує ідеологічні конструкти російської влади, сформовані на історичній міфології.

Як стверджує український релігієзнавець Олександр Саган, ідеї «русского мира» заповнили український простір саме через православну церкву московського патріархату, що також призвело й до війни на Донбасі (УНІАН 2018). Дослідник говорить й про те, що православ'я московії є політичним православ'ям. Патріарх кирило виступає за взаємодію держави й церкви, тому московський патріархат приязно ставиться до політичних рішень влади, надає підтримку режиму абсолютної влади путіна. Аналіз Вікторії Бокоч у роботі «“Русский мир” як антиукраїнська релігійно-політична концепція» (2019, випуск 24) підтверджує те, що концепція про «русский мир» є геополітичним задумом російської влади задля досягнення власних цілей – територіальних, культурних, релігійних та інші. Отже, московський патріарх кирило користується релігією як політичним інструментом, що поширюється не тільки на українську православну спільноту, а й на інші парафії й релігійні групи, що стає частиною міжнародної політики. Варто зазначити про термін «м'яка сила» (англ. *soft power*), застосований американським політологом Джозефом Найєм у 1990-х роках. Даний термін розкриває ознаку політичних мір, коли для впливу користуються не жорсткою силою (англ. *hard power*) у вигляді збройного впливу, примусу чи загрози, а використовуючи ненасильницькі методи – здебільшого соціальний й культурний вплив. Безсумнівно можемо стверджувати й те, що «русский мир» є також частиною політики м'якої сили, яка пов'язана з культурною експансією українського народу. Така культурна війна пов'язана з привласненням української культури й зміненням

нарративів про національну спадщину з духу піднесеності й самопошани, до відчуття меншовартості, «малороса». «Русский мир» привласнює українську історію, традиції й цінності перетворюючи це на частину своєї історії, а Україну на «молодшого брата». Відтак, це вже стає боротьбою за людську свідомість і самовизначення індивіда. Очевидно, що в українській історії церква була і є частиною народного духу, стійкості; відтак маніпуляції з використанням православної віри російської влади є як ніяк одним зі способів стерти українське «Я», винищити українську історію. Пропагування ідеалів «русского мира» різними інформаційними способами змушує людей, як українців, так й іноземців, вірити в приналежність України до ідеологічних нарративів росії. Задля боротьби проти активної пропаганди українці повинні звертатися до своїх автентичних традицій і культурних надбань для збереження себе як нації. За словами М. Козловець (2014, 133), українська нація тривалий час формувалася саме як «культурна», тому для неї важливо мати і розвивати власну культуру, релігію та цінності, які створюють соціокультурний простір нації. Адже якщо ми самі не будемо вивчати й презентувати себе як українці, є великий ризик зникнення «українського світу» через його поглинання «руським миром». З цієї причини, Україна повинна боротися з нео-імперією шляхом збереження культурної самобутності нації й українська церква є частина цієї культурної політики. Існування церкви московського патріархату на українських землях є неможливим разом із її наслідуванням. Через що ми можемо стверджувати про важливість існування української церкви, незалежної від росії. Юрій Чорноморець характеризує проповіді «русского мира» патріарха кирила як про заміну православного християнства вченням про цінності росії під егідою «русского мира» (Релігійно-інформаційна служба України 2009). Церква московії задіяна у політичному дискурсі, адже за словами Ю. Чорноморця православна церква росії об'єднує та відокремлює чотири країни, чотири народи від решти православного світу: Україну й росію, разом із білорусією та Молдовою. Зокрема Україна є найбільш вигідною та жаданою для цього утворення – «мира»,

проте є найбільш проблемною, використовуючи українську мову й зберігаючи українську культуру. А збирання й об'єднання земель «руського мира» тільки підживлює і возвеличує історію росії, адже на переконання кирила, вона є центром усіх земель, а всі інші знаходяться під її опікою. Як зазначає дослідник, що розвиток культур інших народів (звичайно без зазіхання на самобутність і відокремленість від росії) є ідеологічно вигідним, адже все це культурне розмаїття стане спадщиною «великої росії». Цитуючи Юрія Чорноморця: «Єдина культура – що вся належить матушці-Росії, незалежно від того, хто ж ті культурні скарби творив» (Релігійно-інформаційна служба України 2009).

Саме тому ми стверджуємо, що духовна незалежність дає можливість розвитку державі й народові, зберігаючи традиції, цінності й мову країни. Це також об'єднує український народ і запобігає конфліктам на фоні вибору церкви – Київський або московський патріархат – утримуючи єдність всередині країни.

1.4 Стан церкви перед набуттям Україною державної незалежності (90-ті рр.)

Для розгляду релігійної ситуації на території незалежної України, потрібно напочатку зрозуміти, які зміни у правлінні і становищі церкви відбувалися до 1991 року. Це нам допоможе з'ясувати актуальні наступні події, про які йдеться мова в цій роботі.

Отож наприкінці 1989 – початку 1990 років останній Генеральний секретар ЦК КПРС М. Горбачов скасував заборону діяльності Української греко-католицької церкви (УГКЦ), яка у березні 1946 року була ліквідована на території СРСР, проте весь цей час проіснувала в підпіллі. Вагому роль в офіційному визнанні УГКЦ відіграла масова підтримка населення. Саме на Закарпатті та в галицьких областях була найбільша кількість віруючих у СРСР (Кобута 2014). Наявність релігійного духу, активна підтримка церкви й її таємне служіння стали основними факторами для

збереження греко-католицької церкви. Варто згадати й західну підтримку через розголос новин і заяву греко-католицьких священників Папі Римському 4 серпня 1987 року, що також прискорило процес легалізації УГКЦ. Така підтримка західних країн була також обумовлена питанням прав людини в СРСР (Кобута 2014). Зрозуміло, що радянській владі не було вигідним визнавати УГКЦ, тому як протидію використовували РПЦ – створення нових громад, використання релігійних будівель, проведення релігійних обрядів, а також застосування пропаганди проти греко-католиків. Однак такі дії влади спричинили опір населення, що перетілилося до підтримки уніатської церкви. Відтак, уже 23 січня 1990 р. відбулося офіційне відновлення Української греко-католицької церкви.

Відновлення Української автокефальної православної церкви (УАПЦ) і Українська греко-католицька церква має спільну ознаку у активній підтримці українського народу й рішучих заходах різних організацій. Як приклад, Українська Гельсінська спілка, яка виступала за захист прав людей, також опікувалася відродженням УАПЦ і УГКЦ (Бажан і Тригуб 2019, 109). Уже пізніше у лютому 1989 року створюється комітет за легітимізацію УАПЦ. За ініціативою цього комітету було запропоновано перехід українських парафій до УАПЦ. Іншим головним елементом який вплинув на долі церкви стала підтримка Заходу, а саме США. 20-22 жовтня 1989 року сталося відродження Української автокефальної православної церкви (створення Церковної ради УАПЦ), а вже в червні 1990 року відбувся Всеукраїнський Православний Церковний Собор, де було обрано митрополита Мстислава Скрипника, який був головою УПЦ в США, що зміг здійснити офіційну реєстрацію статуту УАПЦ. Однак між цими двома подіями шлях реабілітації церкви мав перешкоди: відсутність єпископату, проблеми з офіційним оформленням УАПЦ, критика РПЦ Помісного собору. 2 жовтня 1990 року статут УАПЦ було зареєстровано при Раді Міністрів України, що означало отримання усіх юридичних повноважень і прав (Бажан і Тригуб 2019, 123).

Перед здобуттям незалежності Український екзархат Православної Церкви, який був приналежним до московського Патріархату, проіснував з 1921 до 1990 року та вже під час Архієрейського Собору 25-27 жовтня у Москві прийняли рішення заснувати церков із власною автономією, що наразі відома як Українська Православна Церква (УПЦ) під Московським патріархатом. Існування УПЦ викликало суперечки і негативне ставлення серед населення, адже по своїй суті це була російська Православна Церква (РПЦ), що зберігала ідеї радянських цінностей, а згодом і російських. Як зазначав митрополит Філарет, УПЦ є незалежною й вертається до положення перед 1686 роком – до возз'єднання з московською церквою; однак попри все було зазначено про єдину Православну церкву, яка має зв'язок із московським патріархатом (Гергелюк 2011, 222). Однією з причин надання самостійності УПЦ є мотивом радянсько-російської влади зробити розкол у релігійному середовищі України – протиставлення УПЦ до УАПЦ й УГКЦ. Сам московський патріархат негативно ставився до УАПЦ й УГКЦ, стверджуючи те, що саме ці церкви спричинили розкол між віруючими. Відтак УПЦ активно закликала людей доєднуватися до УПЦ, тим самим підтримуючи «справжню» автокефальну церкву й «історичний зв'язок» з московським патріархатом, спільну церкву православного християнства. Маніпуляції влади церковної політики призвели до сутичок і формування негативних уявлень про УАПЦ й УГКЦ, разом із хибними уявленнями про взаємозв'язок російської й української церков.

Отже, ми розглянули на прикладі православ'я, як віровчення може використовуватися в цілях основи політичних ідеологій. Церква росії активно залучена до розповсюдження та підтримки концепції про «русский мир». Дана ідеологія вводить розуміння про надважливу унікальність народу росії для всього людства. Одночасно, важливе місце в «русском мире» посідає Україна, без якої цей «мир» не може існувати.

РОЗДІЛ 2. РЕЛІГІЙНА ПОЛІТИКА УКРАЇНСЬКОЇ ВЛАДИ: КОЛІЗІЇ ТА НОВАЦІЇ

2.1 Перші роки незалежності. Президентство Леоніда Кравчука (1991-1994 роки)

Здобуття Україною незалежності відбулося 24 серпня 1991 року опісля проголошення відокремлення країни від Радянського Союзу. Це був довгий і складний процес, який тривав століттями, що в підсумку привело до здійснення бажання української нації – бути громадянами власної незалежної держави. Стан Церкви на українських землях і його зміни, як і відновлення незалежності, є тривалим і важким етапом розвитку. Взаємозалежність державотворчих процесів й набуття української церкви автокефалії свідчить про важливість існування саме української церкви, як частини націєтворчого чинника. Релігійна єдність разом із політичною є частиною реалізації бажань народу мати незалежність. Отож варто розглянути тенденції розвитку положення Церкви на території незалежної України й політичні фактори, які впливали на релігійні організації, та як це пов'язано з процесом національного відродження.

Вище ми вже згадували про різні церковні конфесії в Україні до 1991 року, отже надалі у перші роки української незалежності релігійна динаміка мала такі характеристики: активне відродження УГКЦ і УАПЦ та УПЦ, що підпорядкована московському патріархату, як одна з найбільших наявних християнських конфесій. У статті Л. Рощина та І. Тюльченко про «Стан українського православ'я в перше десятиріччя незалежності України» (2014) зазначається про напружену релігійну ситуацію у перші десять років незалежності, що характеризується як і реабілітацією релігійної думки та позитивного ставлення суспільства до духовного відновлення й релігії як до фактору духовної культури, так і про релігійний конфлікт, спричинений

ускладненою ситуацією Церкви через конфлікти на основі релігійних розбіжностей почасти пов'язані з розколом на три православні конфесії. Як вказувалося раніше, на українських землях початок розколу був спричинений за відновленням УАПЦ у 1990 році, адже надалі стався другий розкол – УПЦ під московським патріархатом. Третій розкол відбувся у червні 1992 року за утворенням Української православної церкви Київський патріархат (УПЦ КП) під час Всеукраїнського Православного Об'єднавчого Собору. До цього привела низка причин, але одна з важливих є бажання мати церкву, яка є незалежною від росії. Митрополит Філарет, який належав до УПЦ МП, став основним лідером і натхненником на отримання самостійної церкви й автокефалії, щоб позбутися впливу москви. Його ідеї були здобули активну підтримку серед української громадськості, однак московська церква не була згодна з діями митрополита. У березні-квітні 1992 року Архієрейський собор рПЦ не надав УПЦ автокефалії, що й спричинило заснування нової конфесії УПЦ КП (Рощина і Тюльченко 2014, 256). Харківський собор у травні 1992 року став критичним моментом для утворення незалежної від росії церкви – під час цього собору, який по своїй суті є незаконним, був проведений з метою зганьблення й відсторонення митрополита Філарета за його відкрите висловлення бажання отримати автокефалію. Як і зазначає сам митрополит, Харківський собор був скликаним російськими органами безпеки, тому він є незаконним, як і його рішення (Релігійно-інформаційна служба України 2011). Нелегітимність собору спричинена і його проведенням без участі й згоди митрополита Філарета, якому також виголосили анафему (Мозговий 2003). У статті Василя Хоміцького (2018, 144) згадано про те, що під час проведення псевдособору проводилася відеозйомка, матеріали якої були використані для пропагандистського фільму «Анатомія розколу», що широко був розповсюдженим УПЦ МП. Відповідно, що дана пропаганда й дискурс про «погану» й «неправильну» церкву були настільки ефективними, що й призвели до подальших релігійних дебатів як між конфесіями, так і серед вірян. Наприклад, оманлива думка про одну єдину

церкву, якою є УПЦ мп, а все інше, як УПЦ КП, є неканонічним (Мозговий 2003). Отже, з цього моменту УПЦ КП починає шлях боротьби за незалежність від московії, перебуваючи заміною УПЦ мп. Зазначимо те, що УПЦ КП було об'єднанням й перерозподілом частини УПЦ мп, УАПЦ, представництва УПЦ інших країн. Невизнання та осуд московського патріархату призвели до неприйняття УПЦ КП на міжнародному рівні. Все це через розкол від московського патріархату й неотримання визнання самостійності церкви. Однак попри все, державна політика й громадськість надавали активну підтримку УПЦ КП через її наміри сепарації від росії

Для глибшого аналізу й розуміння тенденцій Церкви ми ознайомимося з даними таблиці про православні спільноти упорядкованою Анатолієм Колодним та Георгієм Филиповичем (2016, 204):

Таблиця (2.1)

Релігійна мережа України. Православні спільноти

Назва церкви	1992 р.	1995 р.	1998 р.
Українська Православна Церква Київського Патріархату	–	1912	1977
Українська Автокефальна Православна Церква	1489	632	1085
Українська Православна Церква Московського Патріархату	5469	6251	7541

З огляду показників ми наочно бачимо збільшення за роки кількості православних спільнот УПЦ КП й УПЦ мп. Тим не менш, УПЦ мп чисельно переважає УПЦ КП. Віталій Карпенко пише, що відсутність єдиної помісної церкви пов'язано через імперську політику москви, яка користується церквою як засобом впливу на людей (Українське життя в Севастополі). І справді, всі дії як російської церкви, так і політики, ґрунтуються на меті утворення розколу, конфлікту серед громадян України задля

спричинення конфліктів. Тут нам варто зазначити про релігійний конфлікт, або конфлікт релігійний – процес протистояння у релігійних зв'язках з метою реалізації особистих завдань, інтересів, а також встановлення домінуючої влади (Велика українська енциклопедія). За своєю суттю релігійний конфлікт є більш комплексним визначенням, адже це явище має в собі сукупність конфліктних явищ, які також пов'язані й з іншими факторами, сферами життя. Конфлікт між УПЦ КП і УПЦ мп є особливим кейсом, не схожий на інших саме через її сутність і характер протистояння. Адже на історичних прикладах інших релігійних конфліктів ми бачимо зіткнення між різними віросповіданнями (конфлікт між християнами та мусульманами, приклад Індії – сутички між християнством, ісламом й індуїзмом) або через теологічну розбіжність (протестанти й католики, суніти і шиїти). У зв'язку з тим, що українська церква була і є канонічною та ніколи не була частиною московської, а стала такою тільки через колонізаційну й загарбницьку політику росії, усі бажання та спроби отримати незалежність пропагувалися(-ються), як бажання «розколотися» – утворити релігійний конфлікт. Та насправді, єдина церква, яка робить конфлікт є тільки церква московського патріархату, яка з наміром робить все, аби в Україні не було єдиної православної незалежної церкви. Як і вказує В. Карпенко, що УПЦ мп уникає дане уточнення про своє походження з росії, через що віряни введені в оману й думають, що належать до української церкви (Українське життя в Севастополі). Внаслідок цього, віряни сліпо вірять церкві, яка є ворожою, проте позиціонує інших як таких. До цього варто ще додати активну пропагандистську діяльність й розсіювання ворожих настроїв, яке все з часом приведе до внутрішнього розколу суспільства – підтримка київського чи московського патріархату – штучно створеного неоімперією рф. Тож культурне відродження українського народу через духовну сферу стає також і частиною боротьби за самовизначення – кому довіряти й кому ні.

Перший президент незалежної України є Леонід Кравчук, роки правління якого припали на 1991-1994 роки доклав зусиль для відновлення релігійно-церковного

життя країни, опікуючись питанням незалежної української церкви. Стаття В. Бокоч «Президент України Л. Кравчук: формування та реалізація державної релігійної політики» детально аналізує релігійну політику Леоніда Кравчука. Звідси ми дізнаємося, що для Л. Кравчука релігійна політика була важливою, адже ще на Всеукраїнському міжрелігійному форумі промовив: «Незалежній державі – незалежну церкву» (Бокоч 2020, 86). Таке публічно виголошене гасло формувало підґрунтя для подальших дій і намірів уряду. Саме Леонід Кравчук під час свого правління видав указ про повернення релігійним організаціям культового майна, що допомогло активному відродженню духовного життя України опісля тривалої атеїстичної політики. Як стверджує В. Бокоч (2020, 88), Кравчук завжди залишався захисником української церкви й товаришував з митрополитом Філаретом. Він мав погане ставлення до візитів російських діячів до України, та водночас говорив про те, що «народ повинен вирішувати яка церква має бути в Україні, а не держава» (Бокоч 2020, 88). Однак, як зазначає Павло Подобєд (2013), Леонід Кравчук мав зміни у своєму політичному курсі на момент закінчення президентського правління – початку виборів, коли здійснив спроби на побудови гарних взаємин з УПЦ мп задля отримання підтримки для перемоги.

Як результат, ми маємо складну релігійно-політичну ситуацію в Україні на момент 1991-1994 років, що спричинено відсутністю єдиної помісної православної церкви, створений релігійний конфлікт (відомий як розкол) і непослідовна церковна політика.

2.2 Президентство Леоніда Кучми (1994-2004 роки)

Леонід Кучма став президентом України у 1994 році після Леоніда Кравчука й його правління відзначилося змінами як політичними, так і економічними, що мали привести до зміцнення стану країни. У зовнішній політиці Л. Кучма намагався дотримуватися курсу гнучких стосунків між країнами заходу і росією. Наприклад,

така «балансуюча» співпраця з росією дозволяла мати дружні стосунки з державою сусідом, та за сприянням новообраного президента, політичний напрямок мав на меті не піддаватися абсолютному об'єднанню з рф. Така певна дистанційність або нейтральність у міжнародній співпраці позначилася і на релігійній політиці Леоніда Кучми. На передвиборчій кампанії у 1994 році майбутній президент заявляв про «забезпечення однакового ставлення до всіх релігій і конфесій, невтручання органів влади у їхні справи» (Конституанта 1994). Як пише В. Бокоч (2020), передвиборча програма Л. Кучми 1994 року має проросійську орієнтацію, що й вплинуло на релігійну стратегію нового уряду. Однак надалі президент розуміє значущість Церкви у державотворчих процесах, тому здійснює спроби примирення конфесій і навіть пробує отримати автокефалію для УПЦ КП (Бокоч 2020, с. 30). Цікаво, що Л. Кучма заклав основу традиції в участі релігійних діячів в інавгураційних заходах (Кобетяк 2022, 44). Це значить, що президент бачив важливий зв'язок у співпраці державних органів влади з Церквою, водночас кожна з них є самостійними структурами без втручання в процеси кожної. Проте складно запевнити, що Леонід Кучма у релігійному питанні притримувався курсу на існування тільки української православної церкви з метою позбутися московського впливу. Президентська політика невтручання давала можливість розвитку усім конфесіям на території України, однак це не захищало українську церкву від існування російської церковної влади, що підживлювало ворожнечу. Невибірковість Кучми і надання свободи вірування зі спільним існуванням київського й московського патріархатів на українських землях тільки давало можливість росії посилити свій вплив на Україну. Якби був непохитний вибір і орієнтації на українську незалежність від росії, що й дорівнює існування української незалежної церкви й усунення московської, це б не призвело до подальших сутичок і конфліктів. Звертаючись до роботи В. Бокоч (2019, випуск 151), дослідниця пише про мету Леоніда Кучми – вдосконалення державно-церковних відносин. Проте головним наміром є такий нейтралітет, який пом'якшує конфлікт між

конфесіями, а не прибирає корінь проблеми – усунення УПЦ мп з українських земель. І справді, питання міжцерковного конфлікту поставало гостро, тому для його вирішення було створено Всеукраїнську Раду Церков і Релігійних Організацій (ВРЦіРО) у 1996 році. Завданням цього новоутвореного об'єднання мало на меті організацію співпрацю та взаємодію між різними конфесіями з метою усунення конфліктів на релігійній основі. Найбільш напруженим «конфліктом» було зіткнення Української православної церкви московського патріархату з київським. Саме напередодні створення ВРЦіРО сталася ескалація міжконфесійного конфлікту – подія відома як «чорний вівторок». 14 липня 1995 року помирає Патріарх УПЦ КП Володимир (Романюк) й з'являється дилема з місцем поховання – віряни та прихильники церкви київського патріархату вимагали поховання на території храму (наприклад, Києво-Печерська Лавра або Софія Київська), однак влада наказала зробити поховання на Байковому кладовищі. 18 липня відбувся похорон Патріарха Володимира (Романюка) під час якого стався жорстокий напад на учасників процесії, якими були священнослужителі, люди різного віку та активісти УНА-УНСО. Цікаво, що у день похорон вищі посадові особи не були присутніми у Києві (Zbruc 2015). Попри наказ про проведення погребіння на Байковому кладовищі, жалобна процесія пішла до Софії Київської, однак на територію собору вхід був заблокований міліцейським підрозділом «Беркут». У результаті, було прийнято рішення поховати Патріарха перед входом до святині. Проте вже опісля того як опустили труну, бійці спецназу МВС почали нападати на всіх присутніх на похороні, що призвело до кривавих побоїв і жорстокого насилля. Патріарх Філарет коментував події «чорного вівторка» як сплановану акцію, яка мала на меті поховати Патріарха Володимира (Романюка) не як святу постать на території святині, а як світську особу, аби ліквідувати українську церкву (Zbruc 2015). Адже вважається, що недопущення похорону на території Софії Київської було заздалегідь підготовленим планом влади. Отже, убачаючи активну підтримку українських громадян УПЦ КП і криваву

боротьбу за віру, Л. Кучма вирішує, що дані суспільні настрої у релігійній царині мають регулюватися. Відтак ВРЦіРО ставило перед собою завдання у захисті прав і свобод віруючих, залагодження конфліктів і створення співпраці між церквами тощо.

У виступі-привітанні присвяченій 2000-літтю Різдва Христового Леонід Кучма зазначав: «особливе занепокоєння викликають внутрішньоправославний конфлікт, відсутність єдності в українському православ'ї, де нині є аж три юрисдикції»; «марнуючи час і сили на з'ясування внутрішніх стосунків, наше православ'я послаблює саме себе, втрачає свої позиції» (2000). Варто й згадати про ставлення влади до УГКЦ й римо-католицької церкви, які не залишились без уваги влади. Важливою подією став візит Папи Римського Івана-Павла II у червні 2001 року, що посприяло налагодженню зв'язків між Україною і Ватиканом. Поїздка Папи Римського мала не тільки релігійний характер, а ставила за мету розв'язання багатьох проблемних питань українського суспільства. Тому під час зустрічі Леоніда Кучми і Папи Римського, президент об'єднав цей візит із представниками різних сфер задля вирішення політичних, економічних і соціальних проблем (Мизак 2010). У такий спосіб влада заручалася міжнародною підтримкою Ватикану, аби вирішити конфлікти між конфесіями та труднощі на інших рівнях громадського життя. Потрібно наголосити на активній підтримці Ватикану України з моменту набуття її незалежності у намірах здійснення євроінтеграції, адже історично це країна міст між Сходом і Заходом (Горбачевський 2018). Доцільно зазначити, що Папа Римський відвідав українську уніатську церкву разом із греко-католицькою меншиною й представниками всіх українських релігійних спільнот, окрім митрополита московського патріархату Володимира (Сабодана) (Димид 2002, 15). Цікаво, що за словами Київського Патріарха, московський патріархат найдужче остерігався через причини прозелітизму (Мизак 2010). І справді верховні представники УПЦ московського патріархату намагалися зробити все можливе, аби візит Папи Римського не відбувся. Причинами виступали незалагоджені стосунки між православними

вірянами і греко-католиками на Західній Україні та нечітке ставлення римо-католицької церкви до православного розколу (Ворон 2016, 80). Дійсно, для розуміння цих поглядів й агресивного ставлення УПЦ мп до римо-католицької церкви доцільно розглянути причини й витоки подій. У статті Оксани Ворон детально досліджено дане питання, що присвячене аналізу конфлікту римо-католицької і православної церков в Україні. Важливу роль тут відіграло пропагування віри римо-католиків на «канонічній території» УПЦ московського патріархату, як вона у цьому переконана, через що будь-яка діяльність римо-католиків є прозелітизмом (Ворон 2016, с. 78). Заяви московського патріархату про канонічність територій є певним клеймуванням інших територій своїми, об'єднуючи їх в єдиний «русский мир» за сприянням православ'я за яким «ми всі єдині».

Унікальність українського християнства закладене у двосторонньому існуванні православної і греко-католицької церков на території однієї країни. Уніатська церква пережила значну кількість утисків і переслідувань, змігши зберегти власну культурну ідентичність української нації. Відновлення й існування греко-католицької церкви є таким самим важливим як і створення української автокефальної церкви. Існування в одному просторі уніатської та української православної церков не створює напруження, на протиріч створеному розколу УПЦ київського й московського патріархатів. І тут нам варто згадати про розкол Заходу і Сходу – думка про те, що західна частина країни є більш націоналістично налаштована через перевагу вірян уніатської церкви. Цю думку вважаємо хибною, хоча безперечно в Україні існує поділ на Захід і Схід не як географічний, а як релігійно-політичний. Якщо східні регіони схильні мати більш проросійські погляди, то західна частина тримає курс на незалежність і зв'язки з іншими країнами Заходу. Такий конфлікт ідентичностей також пов'язаний із релігійною напругою. Між іншим, за аналізом соціологічних досліджень для більшості опитуваних, належність до конкретної конфесії є частиною національної самоідентифікації (Мателешко 2004). Це твердження є для нас

неймовірно важливим, адже надалі під час політичних змін й Революції гідності фактор розділення України на Захід і Схід й існування московського патріархату в українському просторі зіграють вирішальну роль на подальше майбутнє держави.

2.3 Президентство Віктора Ющенка (2005-2010 роки)

Через різні обставини спричинені політикою тогочасного президента Леоніда Кучми, громадськість висловлювала своє невдоволення владою. На виборах президента України 2004 року головними кандидатами були Віктор Ющенко і Віктор Янукович. Ці вибори стали особливими через Помаранчеву революцію, яка відіграла важливу роль у розвитку української політичної діяльності. Фальсифікація виборів командою В. Януковича спричинила до народного повстання проти цього. Вже опісля протестів Верховний Суд України повідомив про недійсність результатів вибору, через що відбулося повторне голосування за яким президент В. Ющенко переміг. Новообраний президент взяв політичний курс на євроінтеграцію та демократичні зміни в країні. Релігійна політика також набула пріоритетної ваги, адже Віктор Ющенко опікувався питанням незалежної української ідентичності, що також стосувалося й Церкви.

Розпочнімо дослідження з Помаранчевої революції, яка стосувалася не тільки виборчої кампанії та боротьби за демократію, куди була залучена Церква, яка вплинула на образи кандидатів у президенти й не тільки. У 2004 році під час виборів і Помаранчевої революції Віктор Янукович отримав значну підтримку від УПЦ мп. Та вже за президентства Віктора Ющенка церква московського патріархату втратила свій вплив (Інститут історії України 2019). Тут нам важливо зрозуміти як і чому конкретна церква підтримувала політичних діячів та які наслідки сталися після цього. Ми звертаємося до праці Віктора Єленського «Держава та релігійні інституції в Україні до і після Помаранчевої революції: політичний дискурс» у якій детально проаналізовано події 2004 року. Отож автор пише про два релігійні дискурси:

«дискурс Ющенко» як орієнтація ключові цінності й гідність людини, а «дискурс Янукович» є образом традиційного православ'я, тобто церкви московського патріархату (2006, 100). Як зазначає автор, у В. Ющенко відсутній «жорсткий конфесійний акцент», коли В. Янукович «відкидає все неправославне, а з православного – «неканонічне» (2006, 100). Отже, Янукович залучається підтримкою церкви й використовує це задля агітаційного впливу. Надалі В. Єленський виділяє проблеми, які виникли у державно-церковних відносинах під час Помаранчевої революції. Як приклад, певна частина громади УПЦ мп висловила бажання щодо зміни юрисдикційної приналежності, що призвело до напруження у міжцерковних зв'язках. Це і є причиною ескалацією у відносинах між росією й Україною. Адже сам дослідник (2006, 101) пише у своїй роботі: «Церква лишається не останнім інструментом впливу Кремля як на старі діаспори, так і на «згуртування співвітчизників, що опинилися за межами Росії». І справді, як уже було зазначено раніше, Церква на росії є важливою частиною для їхньої політичної діяльності – як внутрішньої, так і зовнішньої. В. Єленський (2006, 102) посилається на слова в. путіна про московську церкву: «Це те з небагато чого, що залишилося абсолютно єдиним і ми повинні зберегти цю єдність для наступних поколінь.» Ющенко відкрито висловлював бажання і наміри у створенні єдиної української церкви, а також майбутній президент підтримував дружні стосунки з УГКЦ – така підтримка була не вигідною для УПЦ мп. У роботі Віталія Перевезій «Політична участь релігійних організацій як фактор конфліктогенності релігійного середовища (на прикладі виборчої кампанії 2006 р.)» згадується, що опонентами В. Ющенка стали представники церковно-громадських організацій, які стосувалися УПЦ мп (Перевізій 2007). Там само автор наводить інформацію з вебсайту «Рупор», коли духовенство УПЦ мп з Донбасу говорило про страх щодо майбутнього України через перемогу В. Ющенка, а не В. Януковича, якого назвали «обранцем Божим» (Перевізій 2007). Відтак у всій цій ситуації, що склалася, ми звертаємо увагу на об'єднання зусиль

російської церкви і Януковича разом із московським дискурсом. Дослідник В. Перевезій також описує різні акції протестів організованих православною церквою московського патріархату у таких містах як Одеса і Луганськ. Найбільше нас зацікавили події 8 січня в місті Луганськ, адже в той день зібралися члени православних братств Донбасу разом із іншими представники громад, як російська громада Луганської області й російського руху України та інші. Там під час зустрічі було ухвалено «Луганську декларацію», яка заявляла про неможливість православних християн (саме УПЦ мп) спокійно прийняти ситуацію, коли Київ під контролем «націонал-бандерівського режиму», (цитата) «... лідер якого В. Ющенко є прихильником УПЦ КП» (Перевізій 2007, 162). Як пише В. Перевізій (2007), що також було заявлено про те, якщо нова влада підтримує патріарха Філарета на якого покладена анафема, то всі інші так само отримують її (анафему). Ми зробимо підсумок наявної ситуації – російська церква на території України проводила політичну, агітаційну кампанію проти української новообраної влади з лідером В. Ющенком. Церква московського патріарха намагалася зробити все, щоб агресивно налаштувати вірян і громадськість до нового президента, аби В. Янукович мав більшу підтримку у наступних президентських виборах; й так само після обрання Церква москви зможе робити всеохоплюючу пропаганду. Отже, на момент правління Віктора Ющенка влада надавала прихильність Київському патріархату, адже сам президент демонстративно виказував свою підтримку УПЦ КП. Проте це не подобалося Церкві московського патріархату та для збереження своєї статусності й впливу УПЦ мп здійснювала все, аби закріпити своє становище в Україні. Відтак виявилось очевидним, що головною ціллю має стати утворення єдиної Помісної Церкви.

У березні 2005 року Віктор Ющенко зустрівся із Вселенським Патріархом, де була здійснена спроба отримання незалежної української церкви. Як пише О. Васільєва (2024, 8), УПЦ московського патріархату виразила своє невдоволення через зустріч, що відбулася з делегацією Константинопольського Патріархату. Прохання української

сторони до Вселенського Патріархату викликало осуд російської Церкви, а представник московського патріархату Микола Балашов стверджував, що є тільки одна канонічна православна церква і це церква московського патріархату з митрополитом Сабоданом (Васільєва 2024, 8). Авторка у своїй роботі також згадує подію 23 лютого 2007 року, коли митрополит УПЦ мп Володимир (Сабодан) отримав «орден Української православної церкви “Преподобних Антонія і Феодосія Києво-Печерських” I ступеня» від В. Ющенка (Васільєва 2024, 9). Під час візиту глави УПЦ мп пройшла Хресна хода під час якої архієпископ Митрофон проголосив анафему «всім ворогам Православної церкви, у тому числі й розкольникам з “Київського патріархату”, уніатам і політикам, які борються з церквою і бажають відірвати її від Московського патріархату» (Васільєва 2024, 9). Це ще раз підкреслює факт ворожості московської православної церкви щодо будь-якого українського сприяння на отримання Помісної Церкви за правомірними діями влади. Влада росії і її православна церква агресивно налаштовані на можливість України позбутися зв'язків – як політичних, так і релігійних – з країною сусідом.

Третій президент України Віктор Ющенко відзначився своєю вдалою міжнародною політикою, адже він активно відстоював питання вступу України до НАТО і розпочав євроінтеграцію країни. Зовнішньополітична діяльність Ющенка також стосувалася й конфесійних питань. Наприклад, у 2008 році сталося дві події стосувалися автокефалії: зустріч із патріархом рПЦ Алексієм II і з Вселенським Патріархом Варфоломієм. Якщо зустріч із патріархом Алексієм II була невдалою через різні погляди на встановлення злагоди й миру (для росії «русский мир» як ціль встановлення імперіалістичного контролю через захист вірян), то В. Ющенко покладав великі надії на зустріч із Вселенським Патріархом. У роботі «Релігійний фактор в зовнішній політиці України» Ігоря Яковлєва і Василя Реутського (2021) описано те, як міжнародна діяльність сприяла отриманню автокефалії українській православній церкві. Дослідники говорять, що Віктор Ющенко ретельно готувався до

зустрічі з Вселенським Патріархом Варфоломієм, адже велися перемовини про те, що це можливість отримати автокефалію як це й планував президент України. На початку 2008 року відбулася зустріч Ющенка з Патріархом Варфоломієм та очікування не здійснились, адже для Патріарха питання Помісної церкви в Україні було пов'язано з політичним аспектом – чому сприяли духовенство російської церкви й деякі українські діячі, як Юлія Тимошенко (Яковлев і Реутський 2021, 66). Таке ставлення крізь призму політичної незлагодженості дискредитувало та завадило ухвалення значущого рішення для української церкви. Інша подія, яка також мала наблизити Україну до отримання власної національної церкви була пов'язана з урочистими подіями до 1020-річчя Дня Хрещення Русі. На святкування завітав Патріарх Варфоломій I і разом з ним В. Ющенко готувався до плану здобуття автокефалії (Яковлев і Реутський 2021, 66). Підготовка «дорожньої карти» була частиною плану отримання автокефалії, а разом із цим представники УПЦ київського патріархату мали підписати петицію, яка б дозволила Київській митрополії відновитись за станом 1686 року (Васільєва 2024, 10). Проте російська церква будь-яким чином намагалася завадити цьому й тому під час візиту Патріарха Варфоломія I прибув патріарх москви Алексій II. Делегацію з Константинополя запросили до Києво-Печерської Лаври, де сталися перемовини між обома патріархами (Яковлев і Реутський 2021, 67). Опісля цього московський патріарх відмовив Варфоломія I від першопочаткових задумів його візиту до України. Через це процес і надії на отримання Помісної Церкви не справдилися і цього разу.

По смерті московського патріарха Алексій II, новим предстоятелем рПЦ стає патріарх Кіріл. Новий патріарх відвідав Україну влітку 2009 року й уже тоді говорив про «русский мир», а питання у наданні автокефалії українській церкві відповідав, що «Помісна Церква на Україні є, це Українська Православна Церква (московського Патріархату)» (Васільєва 2024, 10).

Президентські вибори з Помаранчевою революцією у 2004-2005 роках явно

засвідчили існування впливу московського патріархату й його ціль позбавити Україну незалежності як конфесійної, так і державної. Віктор Ющенко доклав вагомих зусиль, аби захистити Київський патріархат і заснувати Помісну церкву. Однак, на жаль, російська пропаганда із московською церквою виявилися більш впливовими. Церква московії досі залишалася на території України й чинила дії на власний розсуд протидіючи рішенням політичного правління задля недопущення існування незалежної української церкви.

2.4 Президентство Віктора Януковича (2010-2014 роки)

По закінченні закінчення президентського терміну Віктора Ющенко за результатами виборів Віктор Янукович здобув перемогу у 2010 році. Хоч новообраний президент і робив спроби продовження політики попереднього лідера країни В. Ющенко щодо євроінтеграції, однак загальним трендом було посилення зв'язків з росією, що посилювало русифікацію на українських теренах. Тому Україна ставала залежною від росії як економічно, так і культурно.

Вище ми вже розглядали події Помаранчевої революції і зв'язок Віктора Януковича з Церквою російського патріархату. Це дає нам уявлення про подальшу релігійну політику президента й відповідні зміни у релігійному і суспільному житті населення, які сталися надалі. Це зазначає й А. Кобетяк у статті «Вплив президентів України на формування ідеї єдиної Помісної православної церкви» (2022), що В. Янукович не турбувався питанням щодо формування української Помісної церкви. Дослідник підтверджує цю тезу тим, що президент у порівнянні з іншими верховними керівниками України ніколи не пробував домовитися або розпочати дискусію з російським патріархом про надання українській церкві автокефалії (2022, 44). Це є чи не найбільш значущим аспектом, який сформує певні соціальні настрої, погляди й вподобання, адже саме президент і його політика є як прикладом для наслідування

державних та суспільних інституцій. Через це кожному лідеру(-ці) країни необхідно активно виступати на стороні національної єдності та демонструвати це. У випадку президента Віктора Януковича ситуація склалася по-інакшому – очільник держави відкрито підтримував церкву іншої, ворожої країни (росії) у той час не приділяючи достатньої уваги іншим парафіям і духовенству на українських землях. Як пише з цього приводу Василь Баранівський: «У сучасних умовах російська православна церква відіграє важливу роль щодо захисту інтересів Росії» (2011, 5). І справді, як уже зазначалося раніше, ідея «русского мира» займає центральну увагу для росії і її жителів. Ми вже розбирали на скільки комплексне це є поняття для розуміння і виконання, проте безумовним є факт значущості московського патріархату в здійсненні планів і намірів керівництва рф. І це ще раз підтвердилося через посил патріарха Кирила, коли він сказав, що «розпад СРСР є гибеллю історичної росії» (Взгляд 2011). З цього меседжу ми маємо розуміти наміри повернення росії «її» території, а тобто історичних, якими є усі пострадянські країни та відповідно – Україна.

Повертаючись до політичного управління Віктора Януковича, дослідник В. Баранівський (2011) звертає увагу на зміни щодо участі церковних діячів на офіційних подіях. Лише діячі УПЦ московського патріархату були регулярно запрошені на різні урочисті події, а під час різдвяного привітання у 2011 році В. Янукович висловився тільки про вірян православної церкви, не згадавши про послідовників греко-католицької церкви (Баранівський 2011). Така послідовна стратегія надання всієї повноважних прав і влади московській церкві в Україні була залучена з самого початку терміну правління президента.

Надалі трапляються й інші ситуації, які відображають наміри УПЦ мп у захопленні не тільки української церкви, а й незалежності країни. Наприклад, як згадано у статті В. Баранівського (2011), 10 квітня 2011 року було здійснено звернення від вірян УПЦ мп, де був запит президентові на передачу цієї церкви статусу «домінуючої», водночас

із вимогою до президента про закінчення процесу євроінтеграції. Тут ми зауважуємо на втручання іноземної церкви, яка себе такою не вважає, у державні справи країни. Ба більше, таке посягання й вторгнення на релігійному рівні може прирівнюватися як відкрите втручання на національному рівні (до чого це й призведе надалі). Ще одна подія згадується у роботі Олександра Горбача (2013) про лютий 2012 року, коли католицькі єпископи вирішили запросити папу римського Бенедикта XVI з приводу відзначення події 600-річчя зміни місця єпископського перебування із Галича до Львова проти чого відкрито була проти церква московського патріархату. Як зазначив дослідник: «її преславний речник (УПЦ мп) вже заявив, що зустрічати Папу ця Церква буде яйцями і димовими шашками» (2013, 119). Справді цікаво бачити такі прямі погрози від служителів церкви, а особливо від церкви з іншої держави. Дійсно, що слова про загрозу УПЦ мп сприймаються буквально – загроза українській автокефалії, релігійним організаціям разом із цілісною громадою розміщених на власній території, яка теж підпадає під дію тез про «канонічні землі». Про канонічні території ще не раз проголошувалося, зокрема митрополит Агафангел зауважував, що «митрополит Кирил їде сюди (до України) не як гість, а як хазяїн», аргументуючи це тим, що УПЦ є невіддільною частиною рПЦ (Релігія в Україні 2009). Ми також звернемо увагу на зустріч московського патріарха Кирила з В. путіним і державними діячами рф 8 лютого 2012 року де було зазначено про «основну задачу Церкві», що було названо «збирання Святої Русі» (Отдел внешних церковных связей московского патриархата 2012). Через це патріарх значну увагу приділяє подорожам до України, адже метою є зміцнення авторитету росії у пострадянських країнах, аби вона була «привабливою для своїх сусідів» (Отдел внешних церковных связей московского патриархата 2012).

Відповідно до аналізу І. Чернушко (2014) за три роки правління Віктор Янукович відзначився такими подіями стосовні релігійної політики держави, як: ліквідація Державного комітету України у справах національностей і релігій, відсутність регулярних зустрічей з ВРЦіРО і прийняття законопроекту №10221, який стосувався

оновлення Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації». Отже, діяльність влади переходила з підтримки на особисто-офіційному рівні до зміни у законодавстві. Такі «оновлення» негативно впливали як на свободу віросповідання, так і на плюралізм релігій та віри.

Невдовзі Євромайдан 2013-2014 рр. стали важливим каталізатором подій, наочним доказом того, чим є і до чого призвели партнерські стосунки з росією разом із теоріями про «братські народи» й «русский мир». З основних причин протестів українського народу було бажання отримати реальну незалежність від рф і продовжувати курс на інтеграцію з Європейським Союзом. Загострення подій під час Революції Гідності не були поза увагою релігійних громад і діячів.

У тексті Анатолія Колодного (2015) «Майдан як осереддя української громадянської релігії» розповідається про те, чим були події Майдану для її учасників і країни разом. Розповідаючи про традиції та місію людей під час Революції Гідності, автор використовує поняття «громадянська релігія», яке було запроваджено ще Жан-Жаком Руссо у трактаті «Про суспільний договір», через сформовану згуртованість релігійних представників різних віросповідань на одній території для яких об'єднавчим фактором, як і для всіх інших учасників протестів, стала думка про «безсмертя України» (Колодний 2015, 224). Як зазначає відзначає автор (2015, 224), що на Майдані навіть був представник УПЦ мп, який був відсторонений від Церкви «певно за його українськість». Для А. Колодного (2015, 226) громадянська релігія була і є об'єднанням не тільки духовенства різних релігійних громад, але й віруючих і невіруючих. Для всіх була одна мета – боротьба і віра в майбутнє України. Ми наголошуємо й на ролі УГКЦ під час подій Революції Гідності, адже як пише Нестор Мизак (2015, 170): «Серед усіх представників церков в Україні першими на криваві події в державі відгукнувся Блаженніший митрополит УГКЦ Любомир, інші церкви і деномінації ще вичікували». Дійсно, діяльність греко-католицької церкви була неабияк помітна під час масових протестів на Майдані, а саме активна проукраїнська

позиція й захист прав людини. Тобто це є ілюстративним прикладом, коли Церква бореться не за власні права, незалежність, а за цілу націю. І Нестор Мизак (2016) стверджує, що уніатська церква сформувала національно богословську «теорію звільнення», що ґрунтується на християнських цінностях.

Уже в лютому 2014 року через трагічні події Майдану, де загинули мирні жителі і назавжди у нашій пам'яті залишиться «Небесна сотня», президентство Віктора Януковича закінчилося втечею з країни, проте питання національної єдності й релігійного фактора посприяють подальшому перебігу подій.

2.5 Президентство Петра Порошенка (2014-2019 роки)

Втеча Віктора Януковича знакувала перемогу народу і його боротьбу за демократичний устрій та подальшу євроінтеграцію. Однак у 2014 році сталася анексія росією автономної республіки Крим й початок війни на Сході за гаслом поширення «руського мира». Військова агресія росії набула форми гібридної війни, коли поєднанні військові засоби дії з невійськовими. Частиною цієї гібридної війни стала й релігія, а основним активатором була і є церква УПЦ московського патріархату.

В Україні панує свобода віри та завдяки цьому ми маємо конфесійний плюралізм. У випадку УПЦ мп, ми знаємо і пам'ятаємо, що дана Церква підпорядковується центру не у Києві, а у Москві – іншій державі, яка зазіхається не тільки на українські території, але і її незалежність, культуру, мову й історію. Тому всупереч будь-яким коментарям про канонічність даної церкви кожен і кожна має пам'ятати, що УПЦ мп є російською церквою. Дослідниця Світлана Кагамлик (2021) стверджує, що діяльність УПЦ мп суперечить інтересам України, підтримуючи росію, водночас це підкріплюється пропагування ідеї «руського мира» разом із використанням російської мови в богослужіннях, проповідях тощо. Надалі наводяться й слова А. Колодного про те, як Володимир Путін назвав УПЦ мп російською православною церквою в Україні, яка

фінансується з державної казни на побудову храмів даної Церкви (Кагамлик 2021, 80). Світлана Кагамлик (2021) також пише про поступові зміни позиції УПЦ мп щодо війни на Сході: замовчування, невизнання росії агресором й заклики про зупинення братовбивчої війни (братовбивство тут як частина пропаганди про «русский мир»). Проте також віряни і всі, хто залучені до УПЦ мп відкрито демонстрували свою позицію у підтримці російської агресії. Як інформує Дмитро Вовк (2016), сама Церква московського патріархату і коїла воєнні злочини підтримуючи сепаратизм, а також робила благословення війни, зберігання зброї й тощо. Знаково, як заклики проти братовбивства отримали подвійний текст: братовбивство симпатиків росії й російського міфу чи вірян не УПЦ мп. У дослідженні Д. Вовк (2016) підіймається й інше важливе питання про вбивства, залякування і викрадення всіх залучених не до УПЦ мп. Усі зазначені дії є доказом агресивного ставлення «російської церкви» до українців і їхньої свободи, як релігійної, так і політичної.

Правління Петра Порошенка відзначилося багатьма змінами, які були розпочаті задля відділення від російського впливу і зміцнення стосунків з Європою. Такими ключовими змінами стали підписання Угоди про асоціацію з ЄС і введення безвізового режиму з ЄС. Суттєвих змін зазнала й культурна політика, адже гаслом передвиборчої кампанії П. Порошенка був вислів «Армія. Мова. Віра». Ми не будемо звертатися до сутності значення використання слова «віра» у фразі, однак віра й релігія не залишаться осторонь змін, які були позитивними для української автокефалії. Ініціацією отримання автокефалії стало звернення Верховної Ради України 16 червня 2016 року, а також особисте звернення П. Порошенка до патріарха Варфоломія про інтерес в урегулюванні релігійного конфлікту, а пізніше – другий лист 17 квітня 2018 року запит на отримання Томоса (Кобетяк 2022, 44). Однак здобуття Томасу не було радикальним дійством, яке б посприяло усуненню московського патріархату з українського простору. Про це говорив й сам президент: «Очікуване нами визнання української автокефалії Вселенським патріархом, наголошую, жодним

чином не означатиме ані появи державної церкви, ані заборони на діяльність в Україні інших православних конфесій» (Мякінченко 2018, 106). Звичайно, що така політика спрямована на підтримку закону про право на світогляд і віросповідання, однак утримання ворожої Церкви ставило під питання безпеку і культурну, і національну. Тим не менш, уже у 2018 році був розпочатий процес отримання автокефалії. Попередньо сталася ще подія, яка вплинула на авторитет російської православної церкви та, ймовірно, подальші рішення Вселенського патріарха стосовно церкви України. 19 червня 2016 року був розпочатий Всеpravославний собор під проводом Вселенського патріарха Варфоломія. Саме на острові Крит уперше з 787 року зібралися діячі православних церков, окрім російської та декількох інших (BBS News Україна 2016). Відсутність російської сторони пов'язують із занепокоєнням щодо підтримки надання автокефалії українській церкві (BBS News Україна 2016). Уже 21 червня на Всеpravославному соборі російську православну церкву було обвинувачено в етнофілетизмі – поняття, яке використовується для означення феномену злиття церковних і національних елементів (Патріоти України 2016).

15 грудня 2018 року стався Об'єднавчий Собор за яким утворилася Православна церква України (ПЦУ) з митрополитом Епіфанієм, а 5-6 січня 2019 року пройшли події підписання й вручення Томоса Вселенським патріархом Варфоломієм (Бокоч 2019, випуск 145, 10). Ця знакова подія розв'язала значну кількість труднощів, які існували ще до моменту здобуття України незалежності – українська церква отримала статус канонічної церкви. У роботі Тамари Висоцької «Автокефалія православних як чинник змін в релігійно-церковному та суспільно-політичному житті України» (2020) розглянуто про основні засади Православної церкви України. Наприклад, ПЦУ базується на ідеї «відкритості» або ж як ще називають – «відкрите православ'я». Причиною наслідування такого віровчення було зумовлено небажанням мати таку саму закриту релігійність як на росії (Висоцька 2020). Цікаво як береться за приклад те, чим ти не хочеш бути – і тут можна зробити висновок: українська Церков як

антипод російській. Можливо й саме через це, як і за причиною отримання Томоса, московський патріархат засуджував усі події, які відбулися. І це зрозуміло чому, адже вплив росії був ліквідований не тільки в Україні, але й у світі (Bentzen 2019). Навіть Сергій Лавров коментував «нелегітимність» рішення української автокефалії (Главред 2019). Головним свідченням незаконного становища української церкви був наратив про розділення двох народів – російського й українського – що є великим злочином (Главред 2019). А на порталі “Post-Soviet Issues” можна ознайомитися із науковою статтею з університету, який знаходиться у Сімферополі, під назвою «Борьба Украины за автокефальную церковь в контексте политизации религии». Контекст політизації доводиться тим, що УПЦ КП і УАПЦ не є канонічними та «висловлюють бажання національної української держави», що є тотожним до поняття «етнофілія», а тобто «націоналізму» (Griva and Yaksa 2020). У цій роботі також говориться про бажання Петра Порошенка і київського патріархату на роз'єднання народів і віруючих (Griva and Yaksa 2020, 255).

Таким чином, ми приходимо до висновку, що хоч українська церква повернула собі канонічний статус, що дозволило зробити її легітимною, проте боротьба за українську ідентичність триватиме.

ВИСНОВКИ

У процесі проведеного дослідження ми дійшли певних висновків, а саме – на підставі висунутих завдань було:

- розглянуто відносини між Церквою та сферами політичного й суспільного життя. Християнська свідомість російської федерації як ідейна концепція порятунку російського народу. Захоплення про відродженням православ'я російськими інтелектуалами 20 століття, як ідея та мета об'єднання російського народу. Відтоді навколо російської церкви – православної релігії у російському інваріанті – засновується російський патріотизм;

- проаналізовано концепцію «русский мир» та її взаємозв'язок із православним християнством.

Основна ідея «русского миру» є об'єднання народів за ознаками спільної російської мови та православної релігії. У той же час, концепція «русский мир» є частиною історичної ідеології про «велику росію», яка наслідує право на спадкоємництво від Римської та Візантійської імперій. Розуміння поняття «русский мир» є багатовимірним саме через комплексність сенсів закладених у його природу;

- досліджено роль України у концепції «русский мир».

Зазначено, що російська церква є активним популяризатором «русского мира», виступаючи за єдність народів росії, білорусії та України. Впровадження концепції про «русский мир» в український простір відбулося саме завдяки церкві московського патріархата, яка залучена до політичного дискурсу влади російської федерації;

- розглянуто стан релігійної ситуації на території незалежної України.

Причини відсутності Помісної церкви і співіснування Української греко-

католицької церкви, Української автокефальної православної церкви, Української Православної Церкви Київського та московського патріархатів на українських теренах. Розкол у релігійному середовищі України відбувся за сценарієм РФ та сприянням московського патріархату;

- проаналізовано релігійну політику президентів (1991-2019 рр.) незалежної України: їхні спроби та наміри на отримання українській церкві автокефалії, взаємодія з церквою Москви та її підтримка. Леонід Кравчук активно підтримував відродження релігійного життя держави, опікуючись питанням самостійності української церкви. За часи президентства Леоніда Кучми було створено Всеукраїнську Раду Церков і Релігійних Організацій та спроби усунення релігійних конфліктів в українському просторі. Віктор Ющенко вживав рішучих заходів задля утворення єдиної Помісної Церкви, готуючись до отримання автокефалії. Уже за час президентства Віктора Януковича влада активно демонструвала підтримку церкві московського патріархату, завдаючи шкоди правам і можливостям інших конфесій. Петро Порошенко посприяв реалізації довгоочікуваної події – отримання Томоса. Як саме УПЦ мп становила і становить загрозу українській єдності – духовній і територіальній.

Отже, у даній роботі «Релігійний чинник як політична стратегія у формуванні соціокультурного простору України» комплексно досліджено питання впливу російської церкви на сфери соціального та культурного життя, доведено, що саме УПЦ мп становила і становить загрозу українській єдності – духовній і територіальній, обґрунтовано важливість набуття й отримання української автокефалії. Таким чином, заявлено мету дослідження виконано у повному обсязі. Проте слід наголосити, що заявлена тема потребує подальших досліджень у її перебігу, тим паче за умов російської агресії, коли релігійне питання використовується ворожою пропагандою у деструктивних цілях проти державності України.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ананьєва, О. П. «Державна політика України у контексті конфесійної ситуації». *Культура народів Причорномор'я*, № 84 (2006): 59–63.
2. Бажан, О. Г., і Тригуб, О. «Відродження УАПЦ в Україні 1989-1990 рр.: від „неформального об'єднання“ до конфесії національного спрямування». *Ideology and Politics Journal*, вип. 3 (14) (2019): 106–128.
3. Баранівський, В. «Держава та церква в Україні: чи настане гармонія відносин?» *Політичний менеджмент*, № 4 (2011): 3–7.
4. Бокоч, В. М. «Політична боротьба за незалежність української церкви». *Гілея: науковий вісник*, вип. 145(3) (2019): 7–11.
5. Бокоч, В. М. «Інститут Президента України у формуванні та реалізації державної релігійної політики». *Гілея: науковий вісник*, вип. 151(3) (2019): 12–17.
6. Бокоч, В. М. «„Русский мир“ як антиукраїнська релігійно-політична концепція». *Вісник Львівського університету. Серія: філософсько-політологічні студії*, вип. 24 (2019): 134–140.
7. Васільєва, О. «Релігійна політика президента України Віктора Ющенко (2005-2010 рр.)». *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. 35 (74), № 2 (2024): 7–12.
8. Висоцька, Тамара Михайлівна. «Автокефалія православних як чинник змін в релігійно-церковному та суспільно-політичному житті України». Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 031 «Релігієзнавство». Київ: Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2020.
9. Ворон, О. «Витоки та прояви католицько-православного протистояння у

- незалежній Україні». Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії, вип. 27 (2016): 77–82.
10. «Всеpravославний собор на Криті: що вирішили і чому це важливо». BBC Україна. 19 червня 2016. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/society/2016/06/160619_orthodox_council_rl.
  11. Гергелюк, М. «Трансформації у релігійно-церковному житті України початку 90-х рр. XX ст.: утворення УПЦ». Релігія та соціум, № 1 (5) (2011): 219–225.
  12. Горбач, О. «Релігія як засіб російського зовнішньополітичного тиску на Україну». Соціологія і політологія, 2012: 116–122.
  13. Горбачевський, Т. «Україна–Ватикан: міждержавні та міжцерковні відносини (1991–2005)». Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість, 131–139.
  14. Дацюк Сергій. «Війна за Русский мир». Українська правда, 21 травня 2014. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/537ee518897f7/>.
  15. Димид, Михайло. «А що після візиту єпископа Риму в Україну». Богословія, вип. 66, ч. 1 (2002): 13–19.
  16. Друзенко Геннадій. «Геополітика від Патріарха: Царство Небесне vs „Русский мир“». ZN.ua. 13 листопада 2009. URL: https://zn.ua/internal/geopolitika_ot_patriarha_tsarstvo_nebesnoe_vs_russkiy_mir.html#.
  17. Євсєєва Т. М. «Українська православна церква (УПЦ)». У Енциклопедія історії України: Україна—Українці. Кн. 2, ред. В. А. Смолій та ін. Київ: Наукова думка, 2019.
  18. Єленський, В. «Держава та релігійні інституції в Україні до і після Помаранчевої революції: політичний дискурс». Релігійна свобода: Науковий щорічник, № 10 (2006): 99–103.

19. Ігнатуша, О. М. «Українська автокефалія та ідея державотворення». Культурологічний вісник Нижньої Наддніпрянщини, вип. 7 (2001): 39–47.
20. Кагамлик, С. «Православна церква в Україні: від колоніального стану до автокефалії». Українознавчий альманах, вип. 23 (2018): 55–60.
21. Карпенко Віталій. «Час каміння збирати. 7. УПЦ». Українське життя в Севастополі. URL: http://ukrlife.org/main/karp/_7.htm.
22. Кобетяк, А. Р. «Вплив президентів України на формування ідеї єдиної Помісної православної церкви». Політикус: науковий журнал, № 4 (2022): 42–46.
23. Кобута, С. «Суспільна легалізація УГКЦ як чинник національно-релігійного відродження у 1987–1991 рр.». Добрий Пастир: науковий вісник Івано-Франківської академії Івана Золотоустого. Богослов'я. Філософія. Історія, № 6 (2014): 190–196.
24. Козловець, М. А. «„Русский мир“ як ідеологема сучасної російської ідентичності: український контекст». У “Русский мир” Кирила не для України, 2014.
25. Козловець, М. А. «„Русский мир“ як ідеологема сучасної російської ідентичності: український контекст». "Русский мир" Кирила не для України: Збірка наукових статей, 2014, 124–33.
26. Колодний, А. «Майдан як осереддя Української громадянської релігії». Українське релігієзнавство, № 74–75 (2015): 222–243.
27. «Конфлікт релігійний». Велика Українська Енциклопедія. Останнє оновлення 2 квітня 2023. URL: https://vue.gov.ua/Конфлікт_релігійний.
28. Кучма, Л. Д. «Нетлінні і вічні християнські цінності: Виступ-привітання Президента України Л.Кучми на урочистій академії, присвяченій 2000-літтю Різдва Христового». Урядовий кур'єр, 25 січня 2000: 3.
29. Мателешко, Ю. «Національна та конфесійна ідентичність українців в роки

- незалежності (1991–2004 рр.)». Науковий вісник Ужгородського університету, (2004): 103-124.
30. Мельник Ігор. «Кривавий похорон Патріарха». Збруч. 18 липня 2015. URL: <https://zbruc.eu/node/38894>.
31. Мельничук, С. Є. «Релігійне питання в СРСР: способи вирішення на прикладі України». 2024.
32. Мизак, Н. «Діяльність папи римського Івана Павла II як шлях до примирення і діалогу європейської спільноти». Релігія та соціум, № 1 (2010): 51–56.
33. Мизак, Н. «УГКЦ і Майдан: "теологія звільнення" в дії». Релігія та соціум, № 1-2 (2015): 169–178.
34. «Митрополит Агафангел: 'Патріарх їде сюди як господар'». Релігія в Україні. 17 серпня 2011. URL: <https://www.religion.in.ua/news/997-mitropolit-agafangel-patriarx-edet-syuda-kak.html>.т
35. Мозговий, І. П. «Апология неправди». Самостійна Україна, січень-лютий-березень 2003: 30–36.
36. «Патріарх Кирил назвав розпад СРСР крахом історичної Росії». ВЗГЛЯД. 11 листопада 2011. URL: <https://vz.ru/news/2011/11/11/537962.html>.
37. «Патріарх УПЦ КП Філарет: Харківський собор 1992 року організували спецслужби». Релігійно-інформаційна служба України (РІСУ). 17 червня 2019. URL: https://risu.ua/patriarh-upc-kp-filaret-harkivskiy-sobor-1992-roku-organizuvali-specsluzhbi-onovleno_n53317.
38. Перевезій, В. «Політична участь релігійних організацій як фактор конфліктогенності релігійного середовища (на прикладі виборчої кампанії 2006 р.)». Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, вип. 33 (2007): 154–171.
39. Подобєд, Павло. «Державно-церковні відносини України за президентства

- Леоніда Кравчука». Українознавчий альманах, вип. 14 (165): 165–166.
40. «Помилка резидента: Патріарх Кирил і 'Русский мир'». Релігія в Україні. 4 листопада 2009. URL: <https://www.religion.in.ua/main/analitica/2314-oshibka-rezidenta-patriarx-kirill-i-russkij-mir.html>.
41. Проханов, Олександр Андрійович, і Олександр Дугін. «Доктрина Русского мира». Москва: Академічний Проект, 2016.
42. «Путін зустрічається з релігійними лідерами Росії». mospat.ru. 8 лютого 2012. URL: <https://mospat.ru/ru/news/54550/>.
43. «ПЦУ — нелегітимна: Лавров видав перл про "глушення над історією"». Главред. 5 лютого 2019. URL: <https://glavred.info/world/10047194-pcu-nelegitimnaya-lavrov-vydal-perl-o-glumlenii-nad-istoriey.html>.
44. «Релігієзнавець звинуватив Московський патріархат у виникненні війни на Донбасі». УНІАН. 13 листопада 2018. URL: <https://www.unian.ua/war/10335654-religiyeznavec-zvinuvativ-moskovskiy-patriarhat-u-viniknenni-viyni-na-donbasi.html>.
45. Рощина, Л. О., та І. К. Тюльченко. «Стан українського православ'я в перше десятиріччя незалежності України». Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету, вип. 38 (2014): 255–259.
46. «Русский мир». Велика Українська Енциклопедія. Останнє оновлення 2 квітня 2023. URL: https://vue.gov.ua/«Русский_мир».
47. «Русский мир всегда будет восприниматься как вызов власти Запада, его цивилизации». Русский мир. 2008. URL: <https://russkiymir.ru/fund/press/189507/>.
48. «Руський світ Патріарха Кирила (із болем за долю РПЦ і особисто Патріарха)». Релігійно-інформаційна служба України (РІСУ). 6 листопада 2009. URL: https://risu.ua/ruskiy-svit-patriarha-kirila-iz-bolem-za-dolyu-rpc-i-osobisto-patriarha_n32926.

49. Толочко, П. П. «„Русский мир“ и Украина». 213–15. 2012.
50. Хоміцький, Василь. «Особливості інституалізації УПЦ КП в період становлення незалежності України (1991–1993 РР.)». Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія1, № 2 (2018): 142–48.
51. Чернушко, І. Г. «Еволюція державно-конфесійних відносин в Україні (1991-2014) рр». Матеріали III всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю "Науковий діалог "Схід-Захід" Частина II (2014): 134–37.
52. Шипілов, Андрій. «Служать кесарю, не Богу: Всеправославний собор на Криті. Грецький патріарх звинуватив РПЦ в зраді віри». Патріоти України. 23 червня 2016. URL: <https://patrioty.org.ua/politic/sluzhat-kesariu-ne-bohu-vsepravoslavnyi-sobor-na-kryti-hretskyi-patriarkh-zvynuvatyv-rpts-v-zradi-viry-123448.html>.
53. Яковлев І., Реутський В. «Релігійний фактор в зовнішній політиці України». Науково-теоретичний альманах Грані № 24(9) (2021): 65–69.
54. Atnashev, T. M., Veližev, M. B., and Zorin, A. L. "The Sonderweg": From Ideology to Method. Moscow: Novoe Literaturnoe Obozrenie, 2018.
55. Bokoch, V. M. "President of Ukraine Leonid Kuchma: Peculiarities of Religious Policy". Scientific Journal "Regional Studies", № 21 (2020): 28–33.
56. Bokoch, V. M. "President of Ukraine Leonid Kravchuk: Formation and Implementation of State Religious Policy". Scientific Journal "Regional Studies", № 20 (2020): 85–89.
57. Dunn, Dennis J. "Religious Renaissance in the U.S.S.R." Journal of Church
58. European Parliament. Briefing: The Belt and Road Initiative (BRI). European External Action Service. URL: [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI\(2019\)63552](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI(2019)63552)

59. Griva, O. A., та N. V. Yaksa. "The Fight of Ukraine for the Autocephal Church in the context of politicization of Religion". *Post-Soviet Issues* 7, № 2 (3 червня 2020): 250–58.
60. Gutner, U. A. "N. A. Berdyaev's Participation in the Russian Student Christian Movement (RSCM) in 1923–1935." *Vestnik of the St. Filaret Institute*, vol. 16, no. 3 (2024): 72–93.
61. Kahamlyk, Svitlana. "The Church in Ukraine in the Contemporary Threats: A Reaction to russian Military Aggression". *Almanac of Ukrainian Studies*, № 29 (2021): 79–84.
62. Kokosalakis, Nikos. "The Political Significance of Popular Religion in Greece / La Signification politique de la religion populaire en Grèce." *Archives de sciences sociales des religions* 64, № 1 (1987): 37-52.
63. Kolodnyi, Anatolii M., та Georgii Fylypovych. "Religious Network of Ukraine 1992-2015: Table of Changes". *Religious Freedom* 1, № 19 (30 серпня 2016): 204–213.
64. Mayer, Wendy. "Religious Conflict: Definitions, Problems and Theoretical Approaches." 2013.
65. Meienberger, Alexander, guest ed. "Conservatism in Russia." Volume 13, Issue 35 (October 2023).
66. Myakinchenko, I. "The state confessional relations in the period of independence of Ukraine". *Scholarly Works of the Faculty of History, Zaporizhzhia National University*, № 51 (2018): 103–108.
67. Naydenova, Natalia. "Holy Rus: (Re)construction of Russia's Civilizational Identity." *Slavonica* 21, no. 1–2 (2016): 37–48.
68. Osipov, O. "Loyal Opposition?" *Religion in Communist Lands*, vol. 5, no. 4 (1977): 229–234.
69. Osipov, Vladimir, and the Veche Group. "Vladimir Osipov and the Veche Group

(1971–1974): A Page from the History of Political Dissent." *The Russian Review* 43, no. 4 (October 1984): 463–475.

70. Stavrakakis, Yannis. "Politics and Religion: On the 'Politicization' of Greek Church Discourse." *Journal of Modern Greek Studies*, vol. 21 (2003): 153–181.
71. Vovk, Dmytro. "Religious Freedom Against the Background of the Ukrainian-Russian War: Some Legal Aspects". *Religious Freedom*1, № 19 (30 серпня 2016): 106–13.
72. Walters, Philip. "New Russian Revolutionaries." *Religion in Communist Lands* 5, no. 1 (1977): 23-26.